מקומות באגרות הראי"ה

מנצ'סטר

אנגליה

נשלחו אליו 6

igrot.shlomo-aviner.net

רקע

עיר גדולה בצפון-מערב אנגליה.

אגרות אל אנשים ומוסדות במנצ'סטר

לפי סדר הכרכים

אגרות הראי"ה – כרך ג' – אגרת תשצח

תמצית האגרת

תאריך ומקום: אור לי' בטבת תרע"ז - לונדון **נמען:** הרב משה יצחק סגל, ראש ישיבה במנצ'סטר

הרב קוק שמח שהתחיל ללמוד מוסר עם התלמידים, וזה הכרחי במדינה זו. יסוד גדול: הצלחת התורה תלויה ביראת ה'. ככל שהיראה גוברת, דברי תורה נעשים יקרים יותר, החשק מעורר את כוחות הנפש, הזיכרון מתחזק והחריפות גדלה. לכן העצה הטובה להצלחה בלימוד היא להרחיב את לימוד היראה ותורת המידות, וכך התלמידים יאהבו זה את זה ואת רבם.

עיקרי הדברים

- חשיבות לימוד מוסר.
- יראה - יסוד הצלחת התורה.
- חשק, זיכרון וחריפות.
- מידות טובות.

נוסח האגרת

בעה"י[1], אור ליום צום העשירי, מהרה יהי'[2] לנו ולכי"ש[3] לששון ולשמחה בעזרת ד'.

שלו'[4] רב לכבוד ידי"נ[5] הרב המאוה"ג[6] אוצר תוי"ר[7] טהורה, מרביץ תורה לעדרים, מוהר"ר[8] משה יצחק סגל שליט"א[9] ר"מ[10] דק' מאנעשעסטער יצ"ו[11].

אחדשה"ט[12] באה"ר[13].

כעת הנני מוכרח לקצר, רק ארשום דברים אחדים מפני חבת הקודש דכתר"ה[14] עד"ת[15].

והנה כת"ר[16] ידי"נ שליט"א שימח את לבבי במה שהודיעני שהתחיל ללמוד עם התלמידים מעט דברי מוסר ויראת ד' חכמה מספרי קודש, אשרי חלקו. וביחוד הדבר מוכרח הוא בזמן הזה ובמדינה זו, שהתשוקות הזמניות של הבלי העולם, הקנאה והתאוה והכבוד המדומה, הומים ורועשים כ"כ[17]. במה נוכל לעורר את לבב צעירי הימים שיפקחו עיניהם לראות הודה ופארה, זיוה והדרה של תורה, אם לא בלימודה של חכמת היראה האמיתית ע"פ[18] ספרי גדולי ישראל, אשר העמיקו הרחיבו בחכמת היראה הטהורה, וקדושת אור ד' הגנוזה בנשמת עם קדוש העלו את אורה, למען תתגלה לעין כל בכל אלפי אורותיה המאירים באור יקרות אור חיים.

והנה אין ביכולתי לכתב לכתר"ה[19] כעת דברים מסודרים ברעיונות הראויים לפי תלמידיו היקרים, וביחוד קשה הדבר לצמצם דברי הגיוני קודש לפי ערכם של תלמידים, שאיני יודע מהלך רוחם וכוחותיהם הנפשיים. בכ"ז[20] נראה שראשית כל ראוי להסביר לכל התלמידים את היסוד הגדול, שכל הצלחת התורה למצוא סימן ברכה בלמודו, למגמר ולמסבר, לבא ברבות הימים למדרגה חשובה והגונה בכתרה של תורה, הכל תלוי לפי מדת יראת ד' ועומק קדושת האמונה הטהורה המשורשת בנפש. כי הרחבת הכח השכלי והעמקתו, לטישתו והסתעפותו לסעיפים רבים, שהוא היסוד הגדול

לחריפות ולבקיאות, תלוי הוא בעומק הרצון הנפשי המתעורר להוקיר את העניינים הלימודיים שהוא עוסק בהם. וכיון שהוא עוסק בתורה, שהיא דבר אלהים חיים, איכות ההוקרה הפנימית של חביבות עסקה של תורה תלויה היא בנקודת קדושת יראת ד' האמיתית השרויה בלבבו של העוסק בתורה פנימה, שכל מה שברכת יראת שמים הולכת היא ומתגברת בלב בקדושה ובטהרה כן נעשים דברי תורה, שהם מאור פני מלך חיים, יקרים ונשגבים בעיניו, ומרוב חביבותם מתקשר בהם החשק הנפשי הפנימי, וטבע החשק הוא לעורר את כל כוחות הנפש בזירוז של חיים, בשמחה ובטוב לב, בתשוקה גדולה ונעימות של תענוג רוחני עליון ונשגב.

וכיון שכוחות הנפש מתעוררים ע"י[21] התרחבותה של המדה הקדושה של יראת שמים, לאהבת התורה ולחיבת כל דבריה, וההכרה מתגדלת מיום ליום בהרגשת נועם קדשה, ממילא מתאמץ מאד כח הזכרון שבנפש מרב עז החיים שהתשוקה הקדושה של התורה מעוררת בנפש ההוגה בה ביראת שמים אמיתית, ומתוך הכבוד הגדול והערך הנשגב, שהוא נותן אל השיווי של דברי תורה, שבכל יום ויום הוא מתגדל כפי הגודל של יראת שמים, שמתגדל בלבבו מדי יום ויום בעסקו תמיד בלימודי הקודש של היראה הטהורה וענפיה, מתאמצת ג"כ[22] החריצות השכלית, ויפעת השכל מתגדלת, והחריפות האמיתית ויושר הסברא הולך ומתרבה. ונמצא שהעצה היותר טובה להצלחת התלמידים בלימודם, שיהיה תלמודם מתברך, ושיהיה מתקיים בידם, ושיקבלו בעצמם נחת ועונג מלימודם, הוא להרחיב מדי יום ביומו את לבבם בתלמודי היראה הטהורה וכל מקצועותיה, וכל חכמת הנפש וכל תורת המדות כולן הן ענפים וסעיפים מסתעפים משורש יראת ד' הרוממה, המביאה לידי אהבת ד' תמימה, לאהבת התורה ומצוותיה, אהבת המצוות ואהבת ישראל. במחשבות כאלה שיוצעו לפני התלמידים, שלבד מה שההצלחה הנצחית הצלחת חיי עולם היא תלויה באותה המידה שתהי'[23] יראת שמים משתרשת בקרב לבבם הטהור, אלא גם זאת שעצם הצלחת התורה שלהם, בהתגדלות כח השקידה, בהרגשת הנועם התענוג והשמחה מדברי התורה, מגמרא וסברא, מגירסא ושינון, בין בעצם ההצלחה השכלית, שיבהיק ויאיר אור שכלם, ושיהיה תלמודם מתקיים בידם שגור בפיהם ומכונן על שפתותיהם, בבירור ובבהירות, כל זה תלוי לפי עומק מדת יראת שמים שיקבלו, וכיון שידעו שמדת יראת שמים משתרשת בלב האדם לפי אותה המדה שהוא משים עליה את לבו, כל מה שיכירו וידעו יותר ויותר את האמת הגדולה הזאת כן יהיו יותר יקרים בעיניהם הזמנים הקצובים שכתר"ה[24] יהיה עוסק עמהם בתלמודה של יראת שמים, מפי סופרים ומפי ספרים ומטהרת רעיוניו הקדושים, כברכת ד' אשר עליו.

וכל אשר יעמיקו יותר בדברים ויכירו וידעו כי עצמותה של יראת שמים משתרשת היא בעומק הלב הכל לפי ערכן של המדות הטובות שהן מושרשות בו, מיד יזדרזו לאחוז במדות טובות וישרות, וישתדלו להיות אוהבים זה את זה ואהובים זה לזה, מכבדים כל אחד מהם את חברו ורוצה בכבודו וטובתו. ועל כולם כאשר יכירו וידעו שהצלחת עולמים יקרה וחשובה יותר מכל ההצלחות היותר גדולות שהאדם יכול להגיע אליהם, היא הצלחתה של קדושת התורה וברכת היראה, שהיא יסוד הדעת האמיתית, יראת ד' ראשית דעת, יהיו מאד קשורים באהבה לרבם ומורם, המדריכם בארחות התורה, הפותח לפניהם שערים סגורים, לראות מדי עברם מחדר לחדר בחדרי התורה את אוצרות האורה הגדולה

הנהדרים בקדושה הגנוזים וטמונים, שהם נפתחים תמיד מדי יום ביומו להוגי תורה יראי ד' וחושבי שמו. והמדות הנחמדות הללו, שהן בטבען מעטרות את כל המחזיק בהן בעטרת חן וכבוד, הן הן המביאות ליראת שמים אמיתית ולברכה גדולה מאוצר החיים של מקור התורה והחכמה האמיתית. ובהדרכה זו נקוה בטח בעז"ה[25] שתהי' ברכת ד' והשראת אור קדושתו שרוי' על כת"ר וכל תלמידיו השותים בצמא את דבריו, ויזכה להגדיל תורה ולהאדירה כחפץ לבבו הטהור וחפץ ידי"ע[26] דוש"ת[27] בכל לונ"ח[28] המצפה לתשועת ד' על עמו ונחלתו,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

---

1. בעה"י - בעזרת השם יתברך
2. יהי' - יהיה
3. ולכי"ש - ולכל ישראל
4. שלו' - שלום
5. ידי"נ - ידיד נפשי
6. המאוה"ג - המאור הגדול
7. תוי"ר - תורה ויראה
8. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
9. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
10. ר"מ - ראש מתיבתא
11. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
12. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
13. באה"ר - באהבה רבה
14. דכתר"ה - דכבוד תורתו רום הדרתו
15. עד"ת - על דבר תורה / על דרך תורה
16. כת"ר - כבוד תורתו
17. כ"כ - כל כך
18. ע"פ - על פי
19. לכתר"ה - לכבוד תורתו רום הדרתו
20. בכ"ז - בכל זאת
21. ע"י - על ידי
22. ג"כ - גם כן
23. שתהי' - שתהיה
24. שכתר"ה - שכבוד תורתו רום הדרתו
25. בעז"ה - בעזרת השם
26. ידי"ע - ידידו עוז
27. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
28. לונ"ח - לנחמת ציון

אגרות הראי"ה – כרך ג' – אגרת תתפב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ז' ניסן תרע"ח - לונדון **נמען:** הרב יעקב הכהן יפה, מנצ'סטר

הסבר מפורט ל'דגל ירושלים': (א) כמותי - לאפשר לכל ירא ה', גם לאלה שאוסרים להצטרף לציונות ולמזרחי, להשתתף בבניין; (ב) עיקרי - 'אש הקודש חסר מן הציונות', וקביעתה ש'הציונות דבר אין לה עם הדת' היא 'התבוללות מסוכנת', ו'המזרחי' המתון לא יוכל לשנות זאת; (ג) מטרה אחרונה - אם העמים יראו שהתנועה חילונית, הפוליטיקה עלולה לסגת. 'אם כל העמים ילכו איש בשם אלוהיו... אנחנו נלך בשם ה'. בכל זאת יש ל'מזרחי' תפקיד, והרב קוק מוכן לחזקו.

עיקרי הדברים

- ריבוי משתתפים.
- אש הקודש חסרה בציונות.
- חשש לנסיגה פוליטית.
- תפקיד המזרחי.

נוסח האגרת

ב"ה[1], ז' ניסן תרע"ח[2].

כבוד ידי"נ[3] מתו' הרב הגאון המפורסם סוע"ה[4] רב פעלים מוהר"י[5] יעקב הכהן יפה שליט"א[6], רב בק' מאנשעסטער יצ"ו[7].

שלו'[8] וברכה באה"ר[9].

ממכתב כת"ר[10] ידידי הנני רואה, שלא חנן את מכתבי הגלוי באותה ההתעמקות שקיויתי מכשרונו הנעלה, ע"כ[11] אני מוכרח לפרש קצת הדברים הכלולים שם כבר, המטרה הראשונה הכמותית של ד"י[12], היא לא מטרה מקומית, כ"א[13] כללית, בצפיה שתתפשט במלוא רוחב ארצות, ובשביל כך הננו מוכרחים להרחיב את פתחיה, עד שכל איש ישראל, המוקיר את חיי הנשמה הישראלית והמכיר שנושא הקודש דוקא הוא הנו היסוד המגמתי של כל מערכת החיים הלאומיים שלנו, יוכל להתאגד עמנו ולעבוד אתנו יחד על הככר של התחיה הלאומית בארצה, מה שאי אפשר לנו לקוות אם נעסוק רק באגודות "מזרחיות". ואפילו אם נאמר שבעיר אחת או ערים אחרות, שההתנגדות להציוניות מצד הבלטת החול שלה לבדו לא העמיקה כ"כ[14] את שרשיה, יהיה אפשר לאגד את כל החרדים אל המזרחי, אבל בשום אופן לא יצא הדבר אל הפועל במחנה ישראל הכללי בהמקומות שהתורה והיראה מתנוססות שם לאות ולמופת, בייחוד בגלילות שהתרכזו בהתנגדות גדולה להציוניות מפני שאומרים שביטוי החול שלה הוא מנוגד לרוח ישראל, והמזרחי הלא מאוגד הוא בהציוניות הכללית. ואותם הרבבות שהם חושבים לאסור להם להשתתף בהתאגדות הציונית, מה תהא עליהם?

וכי נוכל לעזוב אותם בשעת כושר נפלאה זו שלא יתנו יד לבנין האומה? או נשים בנפשנו שקר שנוכל להעבירם על דעתם הפנימית המושרשת בהם בהתעמקות של קדושה ואמונה חודרת? ע"כ ד"י נחוץ לנו

לא רק מצד שמו כ"א מצד נתינת אפשרות לכל בן ישראל להכנס בעבודת התחיה. זהו הטעם הכמותי שרמזתי במכתבי הקודם לכתר"ה[15].

והשנית, והיא היותר עיקרית, שבאמת אש הקודש חסר הוא מן הציוניות במצבה הנוכחי, והמזרחי שתכונתו היא תמיד נוחה ומתונה, וכך יפה לו על פי ערכו, לא יוכל להשפיע על הציוניות הכללית שתחדש את דרכה הסלולה לה מאז, "שהציונות דבר אין לה עם הדת", שנשתרש בציונות הרבה מאד, ונשארה הדת בהתוכן הלאומי בתור דבר פרטי, וזאת היא באמת התבוללות מסוכנת לישראל. המזרחי לא היה יכול להתנות עם הציונות הכללית, שתעקור מתוכה את התכונה הזאת, וע"כ[16] הולכים הדברים ממילא ומחזקים את העיורון הזה, כאילו באמת ככל הגויים וכו'[17], שהיסוד התחיתי הלאומי שלהם הוא כולו חול בכוח אנושי וכשרונו המוגבל. אמת הדבר, שאם היתה הציונות מתחדשת כעת לא היתה מחליטה החלטה זרה זו, מפני שע"פ[18] הטבע של התנועה בהיותה מתקרבת לחוגה המעשי בתור תנועת עם מיד היו מכירים מה שהטבע העממי הישראלי דורש; אבל אז בהיות כל הדברים מעוטים בעלטה, וכ"א חזה בציונות את חזון רוחו, לא יכלו ה"מודרניים" שלנו להבין אחרת כ"א שהציונות היא הכנסת זרם לאומי אירופי בכנסת ישראל, והמודרניות האירופית הלא היא רוצה בכל עוז לקרוע את הציבוריות החברתית מן הדת, ע"כ גם בציוניות צריך להיות כך לפי דעתם.

אבל הלב הישראלי החסון יודע הוא שלא כצורנו צורם, ואם כל העמים ילכו איש בשם אלהיו, או בלא שום שם של איזה אלוה, לעולם אנחנו נלך בשם ד', עומד הוא ברתת לעומת תנועה ישראלית לאומית שאין אור הקודש מתנוצץ בגאון עולמים על ראשה. ובשביל כך נחוץ לנו ד"י, או הסתדרות עמוקי האמונה ואדיריה, שהם נושאים בנשמתם את החיים העמוקים הטבעיים של כנסת ישראל, שיתנו כעת, בעת בריאת העם ולידתו החדשה, להתנועה הלאומית את צביונה החי במלוא הדרו, והוא דגל הקודש ששם ד' ותורתו הוא עיקרו הכללי, כלומר יסוד הלאומיות וצורתה של הממלכה הישראלית בעתיד הקרוב בישע ד'.

והשלישית, המטרה האחרונה. המטרה האחרונה בחיים הכלליים פועלת הרבה על כל הדרכים המסבבים אותה, ע"כ בהיות המטרה האחרונה להציוניות הכללית החוסן הלאומי הגשמי, שאפי'[19] אם נכניס בתוכה זרמים דתיים יהיו נראים כטפלים למטרה העולמית, ובכל פעם בהפגשם יחד הענינים העולמיים והדתיים יהיו האחרונים נדחים מפני הראשונים, לא ע"פ[20] אותם הגדרים שהתורה בעצמה מגדרת אותם כ"א ע"פ הות נפש של מנהיגים פוליטיים ששכחו או שלא למדו. אבל ד"י מבטא הוא במציאותו, שהמטרה הראשית היא יסוד הקודש במילואו, שלמות הקדושה הישראלית העורגת אל חייה השלמים, כפי המבוטא בדברי הנביאים ורוח הקודש שבכתובים ושבדברי חז"ל[21] באמת ותמים, וכן הדברים חרותים על הלב הכללי של האומה, וזאת היא "התשובה אל היהדות" במלוא מובנה, והוא מתעסק בהתלהבות געגועית בכל הקנינים העולמיים של האומה, מפני שהם הם כולם מכשירי הקודש. ולהגדה ציבורית זו אנו צריכים כעת להסתדרות שלמה שתביע אותה, ורוח זה לא נתן להמזרחי ביסודו, ע"כ א"א[22] לדרוש ממנו את המפעל הזה, ואנו מוכרחים כעת ליסוד הסתדרות חדשה זו בנויה ע"פ העיקרים השנויים בזה, תקרא "דגל-ירושלים" או שם אחר, רק לדעתי

שם ירושלים, ראוי להקבע על תנועה זו מפני הטעמים האמורים במכתבי הכללי, ויש עליו להוסיף דברים הרבה מאד שאיני יכול לפרטם כעת.

אבל לא יחשוב כתר"ה[23], שמתוך כל אלה ההבדלים שיש בין הציוניות הכללית להמטרות של ד"י, האחרונה היא דבר העומד מחוץ להציוניות, לא כן, אדרבא רק ע"י[24] הופעת הסתדרות כללית ברוח אדיר וקדוש כזה עלולה היא הציוניות להתעלות, והתעלותה תגיע עד לידי מדה זו של הכרת מהותה הפנימית והחזרת עטרת ציון ליושנה. ולא די שבמחנה ישראל תתעלה הציוניות ע"י אור הקודש שיפעם בחזקה בהתנועה הלאומית, אלא גם בעמים תתעלה יותר, כי רגש האמונה הכללי, המאיר ע"י אורן של ישראל מהשפעת התנ"ך[25] על העמים האירופיים והאזיים היותר מפותחים, דורש הוא את תחייתו ע"י שיבת ציון.

אבל דרישה זו לא תוכל להתמלא בעוד שלא הוזל טל חיי קודש בתוכיותה של התנועה הציונית עצמה; ואדרבא יש לחוש שאם ירגישו המעמיקים באמונה שבין העמים, שהכח היותר חשוב בהתנועה הוא חולוני ועולמי, רחוק מהכרת הקודש וגעגועי האומן החודר את עמקי הנשמה ברשפי יקודה, תוכל חלילה הפוליטיקה בעצמה לצעוד אחורנית, עכ"פ[26] בחוג גדול ממוקיריה כעת, וע"י[27] השבת אור הקודש והדיגול בשם ד' נביאיו ותורתו, ביסוד הכללי והמטרתי של התנועה, נחזק את היסוד הפוליטי באמת והדר. ודבר זה לא יצא אל הפועל ע"י הדרך האטי המזרחי, כ"א ע"י ההופעה החדשה של הסתדרות תחייתית לשם כך ביחוד.

ובכ"ז[28] יש להמזרחי ולצעדו המדוד תפקיד גדול מאד, אבל גם הוא יתחזק ע"י היסוד הכללי של ד"י. ע"כ דעתי היא מסכמת, שעבודתי תהיה מיוחדת בעיקרה לד"י[29] במובנו הלאומי הכללי, לא בערך מקומי של איזו עיר ומדינה מוגבלה, ועם זה מוכן אני לעסוק באהבה בחיזוק עניני המזרחי. ואם כת"ר יסכים ע"ז[30] נקח דברים אי"ה[31] ע"ד[32] הזמן שאוכל לבוא בל"נ[33] למחנהו בעזה"י[34].

והנני בזה חותם בברכת ידי"ע[35] ואה"ר[36],

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

נ. ב. דברי בחפזון גדול נכתבו, וע"ד[37] הפרוגרמה, באמת ערכתי לעצמי פרוגרמה, אבל לדעתי היסוד הכללי הוא קודם לכל, ואח"כ[38] ברוב יועצים תוכל פרוגרמה מפורטת לצאת לאור אי"ה.

1. ב"ה - ברוך השם
2. תרע"ח - השנה תרע"ח (1917/1918)
3. ידי"נ - ידיד נפשי
4. סוע"ה - סיני ועוקר הרים
5. מוהר"י - מורנו הרב רבי שם שמתחיל באות י (כגון יעקב / יצחק / יוסף / יהודה / ישראל) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
8. שלו' - שלום
9. באה"ר - באהבה רבה

10. כת"ר – כבוד תורתו
11. ע"כ – על כן
12. ד"י – די ירחם
13. כ"א – כי אם
14. כ"כ – כל כך
15. לכתר"ה – לכבוד תורתו רום הדרתו
16. וע"כ – ועל כן
17. וכו' – וכולי (וכן הלאה)
18. שע"פ – שעל פי
19. שאפי' – שאפילו
20. ע"פ – על פי
21. חז"ל – חכמינו זכרונם לברכה
22. א"א – אי אפשר
23. כתר"ה – כבוד תורתו רום הדרתו
24. ע"י – על ידי
25. התנ"ך – התורה נביאים וכתובים
26. עכ"פ – על כל פנים
27. וע"י – ועל ידי
28. ובכ"ז – ובכל זאת
29. לד"י – לדגל ירושלים
30. ע"ז – על זה
31. אי"ה – אם ירצה השם
32. ע"ד – על דבר
33. בל"נ – בלי נדר
34. בעזה"י – בעזרת השם יתברך
35. ידי"ע – ידידו עוז
36. ואה"ר – ואהבה רבה
37. וע"ד – ועל דבר
38. ואח"כ – ואחר כך

אגרות הראי"ה – כרך ג' – אגרת תתקסז

תמצית האגרת

תאריך ומקום: אור ליום ו' מנחם אב תרע"ט **נמען:** הרב אברהם שערמן (מחותן), מנצ'סטר

ההסתדרות מתחזקת, וגם במנצ'סטר יתאמצו. 'אגודת ישראל' היא עניין נכבד והרב קוק הסכים עליה, אבל אינה נוגעת ל'דגל ירושלים': ענייני הקודש בארץ צריכים כוח מיוחד ולא סניף נטפל, כדי שכספי הקודש יישארו בידי שומרי האמונה. מותר לעסוק באגודה, אבל לא לעזוב את הדגל. הם נוסעים ביום שישי הבא, ונוסד ועד מרכזי בלונדון שיהיה קשור לוועד בירושלים.

עיקרי הדברים

- אגודת ישראל אינה תחליף.
- כספי הקודש בידי נאמנים.
- הנסיעה ביום שישי.
- ועד מרכזי בלונדון.

נוסח האגרת

ב"ה[1], אור ליום ו' מנ"א[2] עטר"ת[3].

כ'[4] ידידי מחו' הרב המופלג בתו"י[5] מו"ה[6] אברהם שערמן שליט"א[7] וכב"ב[8] היקרים שי, לאוי"ט[9] בכט"ס[10], שלו'[11] וברכה באה"ר[12].

מכתבו היקר הגיעני, מפני הטרדא הרבה אקצר ואודיעו שהסתדרותנו הקדושה הסתדרות ירושלים אשר התחלנו בעבודתה בע"ה[13] הולכת היא ומתחזקת בהרבה מקומות. ונכון הדבר שגם חברינו במנשסטר יתאמצו בעבודת הקודש הזאת. הענין של אגודת ישראל הוא ענין נכבד, וגם אנכי הסכמתי עליו, אבל אין זה נוגע כלל לדגל ירושלים. הסתדרות ירושלים, מוכרחת היא להיות מקפת את כל עניני הקודש של ארץ ישראל, ואנו מוכרחים להכין כח קודש זה ביחוד בשביל ארץ ישראל, ולא לעסוק בעניני א"י[14] בתור סניף נטפל לענינים אחרים, כי באופן זה לא נועיל מאומה, והחיצונים שעוסקים בדרך חול יתגברו חלילה בענינים המביאים הריסות הקודש, ע"כ[15] רק ע"י[16] הדגל ירושלים נוכל לעזור את הקודש ולהשאיר בידים אמונות של שלומי אמוני ישראל את כל הכספים של הקודש שצריכים לבוא לא"י[17], ונגדיל בזה את כח השפעת היהדות הנאמנה בארצנו הק'[18].

ע"כ אם ירצה כת"ר[19] לעסוק בטובת האגודה אין מניעה מצידי, אבל חלילה לעזוב בגללה את יסוד העבודה של דגל ירושלים. והנה הננו מקוים שבוע דנא אי"ה[20] ביום ו' עש"ק[21] הבעל"ט[22] לנסוע הביתה לאה"ק[23] בע"ה, וכבר יסדנו פה את הועד המרכזי שיהי'[24] מקושר להועד הכללי המרכזי בירושלים, ואקוה בעה"י[25] שדברים גדולים לטובת אה"ק[26] יצאו ע"י קדושת דגלנו הקדוש.

והנני חותם בברכה יברכהו ד' בכל טוב אותו ואת ביתו וכא"ל[27]. כנה"י[28] ונפש ידידו מחו' ודוש"ת[29],

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. מנ"א - מנחם אב
3. עטר"ת - השנה תרע"ט (1918/1919) - כתובה במילה "עטרת"
4. כ' - כבוד
5. בתו"י - בתורה ויראה
6. מו"ה - מורנו הרב
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. וכב"ב - וכל בני ביתו
9. לאוי"ט - לאורך ימים טובים
10. בכט"ס - בכל טוב סלה
11. שלו' - שלום
12. באה"ר - באהבה רבה
13. בע"ה - בעזרת השם
14. א"י - ארץ ישראל
15. ע"כ - על כן
16. ע"י - על ידי
17. לא"י - לארץ ישראל
18. הק' - הקטן
19. כת"ר - כבוד תורתו
20. אי"ה - אם ירצה השם
21. עש"ק - ערב שבת קודש
22. הבעל"ט - הבא עלינו לטובה
23. לאה"ק - לארץ הקודש
24. שיהי' - שיהיה
25. בעה"י - בעזרת השם יתברך
26. אה"ק - ארץ הקודש
27. וכא"ל - וכל אשר לו
28. כנה"י - כנפשו היקרה
29. ודוש"ת - ודורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך ד' – אגרת א (אלף)

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ה כסלו תר"פ **נמען:** הרב מנדל יצחק בעהרמאן וחברי 'דגל ירושלים' במנצ'סטר

תודה על הניחומים על 'שברנו הגדול'. על שאלתם בעניין היחס לאגודות אחרות: כל אגודה קשורה למטרותיה ויש לחזקה, אבל החילונים מאורגנים במרכז מדיני, ואילו כוחות הקודש מפוזרים. הציונות מבוססת על החול, וגם 'המזרחי' אינו מספיק כי אצלה החול עיקר והקודש טפל. ב'אגודת ישראל' ארץ ישראל היא רק חלק מעבודתה ולא יסוד מגמתה. לכן 'ירושלים' תשחרר את הקודש בארץ מעול חילוני, תייסד מוסדות תורה, ותבסס גם את המהלכים הפוליטיים על הקודש.

עיקרי הדברים

- תודה על ניחומים.
- החילונים מאורגנים, הקודש מפוזר.
- המזרחי ואגודת ישראל אינם מספיקים.
- שחרור הקודש.

נוסח האגרת

ב"ה[1] כ"ה כסליו תר"פ[2]

כבוד ידי"נ[3] הרב המאוה"ג[4] אוצר נחמד בתו"י[5] מו"ה[6] מענדעל יצחק בעהרמאן שליט"א[7]

וכל חביריו הנכבדים יראי ד' וחושבי שמו חברי הסתדרותינו הקדושה הנושאים בימין ד' רוממה את דגלינו הקדוש דגל ירושלים בעי"ת[8] מאנשעסטער יצ"ו[9]. שלו'[10] שלו' עד העולם מהר הקודש מירושלים. אחי האהובים, דברי תנחומותיכם היקרים על שברנו הגדול, אשר הואיל הצור תמים ב"ה בצדקת משפטיו ליסרנו בו בזמן הקרוב לבואנו אל חצרות ד' ועיר קדשו, הגיעוני, והיו כצרי על פצעי לבבנו. אהבתכם הנאמנה היא יקרה לי מכל הון, ונקוה בעזה"י[11] שקשרי הידידות שבינינו ילכו הלוך וגבור, לכבוד שם ד' שוכן ציון ובוחר בירושלים ב"ה, ולכבוד עמו וחבל נחלתו, קדושת תורתו ואור זיו אמונתו הקדושה, חיי עולם אשר נטע בתוכנו עדי עד. ובישועתו יראנו אור חדש אשר יאיר על עם ממושך וממורט. ומציון מכלל יופי, ומירושלים מכון קודש יופיע בהדרת קרני גאולה ופורקן על צאן ידו ועם מרעיתו, וישלם לנו בכלל ובפרט נחומים, לחבוש לכל שבורי לב בזריחת אור קדושתו, לחן ולכבוד ולצבי תפארה, לעיני כל אפסי ארץ.

וע"ד[12] שאלת כת"ר[13] חביבי בענין הסתדרותינו הק'[14] ודגל קדשו "ירושלים", בחושו ליתר ההתאגדיות וההסתדרויות הבאות מכחם של שלמי אמוני ישראל, ידע אהובי שלא ככל אגודה וחברה שבעולם היא תנועתינו הקדושה "ירושלים", שעל פיה נוסדה הסתדרותינו הקדושה הסתדרות "ירושלים", ודגלנו הקדוש "דגל ירושלים". כל אגודה היא מקושרת לחוגה ולמטרותיה המיוחדות, שכל אחת מהנה טובות וקדושות הן, ואנו צריכים לחזקן ולאמצן, אבל לא בזה בלבד אנו יוצאים ידי חובתינו לעבודת ד' ועם קדשו, קדושת יפעת ארץ חמדתו ועיר קדשינו ותפארתנו אשר שמו הגדול ב"ה

נקרא עליה לעולמי עולמים, ביחוד בעת כזאת, שמצד אחינו העובדים בתכונה של חול, הכחות מסודרים ומאוגדים בתכונה מדינית ומרכזית, ואם כוחותינו אנו הדוגלים בקודש, יהיו רק מפוזרים ונטויים לצדדים שונים ביחש ליחושנו לארצינו הקדושה, אז הננו נתונים במצב נורא מאד. הצד החילוני פועל את פעולותיו ברוח אמיץ, הוא יודע את רצונו לבנות את הארץ בדרך חיים של חול, ורוח הקדושה של תורה ומצוה ואמונה הנה הוא מפורד לפרודים שונים.

על כן שמה הסתדרותינו הקדושה ירושלים, את מגמתה לשאת את הדגל הקדוש ברמה, להודיע לעולם כולו, כי אמנם עושה היא התנועה הציונית את המפעל של תחית האומה מצדה החילוני, אבל הצד של החול לבדו לא יוכל להיות לישועה לישראל, ואע"פ[15] שהמזרחי שואף להכניס בהציוניות איזה רגשי קודש, אין הדבר מספיק. כי הלא היסוד של הציוניות הוא נוסד על החול, ויהיה אצלה החול עיקר והקודש טפל, וזה לא יוכל לפעול את הרוממות הנדרשה לקדושת ישראל, וקדושת ארץ ישראל, וקדושת ירושלים עיה"ק[16] ת"ו[17]. "שלמי אמוני ישראל" או "אגודת ישראל" חפצים לחזק את יסוד הקדושה בכלל, אבל בהיות אצלם "ארץ ישראל" רק חלק מעבודתם ולא יסוד מגמתם, אינם יכולים להכריע את הכף על מהלך החיים בארץ הקודש.

על כן באה הסתדרותינו הק' "ירושלים" להודיע לעולם כולו, שכל אגודה ואגודה שהיא שואפת לטובת התורה והקדושה בישראל, חייבים אנו לחזק אותן, אבל עיקר מגמתינו ביחש לבנין האומה בא"י[18] צריך להיות מצוין בשם "ירושלים", והחפץ של שלמי אמוני ישראל, לראות את כנסת ישראל בארץ ישראל, מפוארת בהדרת קודש יבוטא ע"י[19] דגל קדשינו "ירושלים", שהוא ישאף לשחרר את הקודש בא"י מכל עול זר חילוני, והוא ייסד מכונות ומוסדות לתורה ולקדושה, בגודל רוח באה"ק[20] ובעה"ק[21], והוא יגלה לעין כל... המפעלים של ארחות הפוליטיקה שלנו בא"י, גם הם צריכים להיות בנויים על יסוד הקודש, כי רק על ידי זכות של דבר ד', ושל קדושת תוה"ק[22] הנודעת לכבוד ולתפארת בעמים, יש לנו יחש וזכות לא"י[23]. וכל העבודות הללו שהן רבות מאד, ודורשות כחות רבים חמריים ורוחניים, צריכות הן להיות מתכוננות ע"י הסתדרותינו הק' "ירושלים"- בצירוף וקשר של ידידות עם כל מה שפועל לטובה לישראל ולא"י[24], וביחוד עם כל אגודות המיחסות לשם יראי ד' וחושבי שמו. וממוצא דבר תלמדו אחי היקרים שבשביל שום אגודה שבעולם אינה מתעכבת הסתדרותינו הקדושה מעבודתה, ומקדושת מטרתה העליונה, והיא צריכה להיות משתמרת בצביונה ולא להיות נטפלת לשום חברה אחרת, כי כל האגודות הנן ממלאות תפקידים אחרים, ואין גם אחת מהן שתמלא את תפקידה של הסתדרותינו הקדושה "להיות נושאת ברמה את דגל התחיה של האומה בארצה ובעיר קדשה, על יסוד הקודש, במעמד בלתי משועבד לשום כח חלוני".

ועם זה כל חבר וחבר בפני עצמו יוכל ג"כ[25] להיות חבר לאיזה אגודה מהאגודות העוזרות לטובת מצב האומה והיהדות, כאשר תהיה נטית לבבו לשם שמים, אבל ה"דגל" וה"הסתדרות" בכללה מוכרחים הם לשאת עליהם את השם הנכבד והמקודש, שם העיר אשר ד' שמה, את שם ירושלים מקום בית חיינו עיר קדשינו ותפארתנו, מכון כסא מרום מראשון מקום מקדשנו, להודיע לכל כי לא בכח החלוני תוכל התחלת צמיחת ישועה לישראל להתבסס, בהיותו לבדו הפועל בעבודת התחיה ובנין האומה, כי אם

כאשר זה הכח החלוני יהיה כח מכשיר ומבסס לכח הקודש, שהוא הכח היותר עליון והיותר נצחי, הכח אשר אור ד' יגלה על ידו בישראל ובעולם, וזה יתגלה בהודו ע"י רוממות קרן צדיקים ות"ח[26], וכל שלמי אמוני ישראל באה"ק ובעה"ק, כשיראו המפעלים הטובים של הסתדרותינו הקדושה "ירושלים", להאיר את אור תחית האומה באור ד' וקדושתו בעולם.

והנני מצפה לחסדי השי"ת[27] ורחמיו, שיאיר לנו באור ישועתו, וישגבנו חיל ואומץ לעבודת קדשו, ומעברים וממדינות שונות ילוו אלינו כל חרד לדבר ד', הרוצה בכבוד אה"ק[28] ובכבוד של יראי ד' ואוהבי שמו, לחוק ולאמץ את ידינו בעבודת הקודש של הסתדרותנו הקדושה העולמית הכללית, הסתדרות "ירושלים".

ונקוה שחבור תדירי במכתבים בכתב ובדפוס יהיו מתמידים ביניינו, לעורר את האהבה לקדושת עם ד' על אדמת הקודש, מהר הקודש מירושלים, ויתברכו בכט"ס[29] כנה"י[30] ונפש ידי"ע[31] דוש"ת[32] באהבה רבה

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

עבד לעם קדוש על אדמת הקודש ועובד עבוה"ק[33] בעיה"ק[34] ירושלים תובב-א

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. תר"פ - השנה תר"פ (1919/1920)
3. ידי"נ - ידיד נפשי
4. המאוה"ג - המאור הגדול
5. בתו"י - בתורה ויראה
6. מו"ה - מורנו הרב
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. בעי"ת - בעיר תהילה
9. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
10. שלו' - שלום
11. בעזה"י - בעזרת השם יתברך
12. וע"ד - ועל דבר
13. כת"ר - כבוד תורתו
14. הק' - הקטן
15. ואע"פ - ואף על פי
16. עיה"ק - עיר הקודש
17. ת"ו - תבנה ותכונן
18. בא"י - בארץ ישראל
19. ע"י - על ידי
20. באה"ק - בארץ הקודש
21. ובעה"ק - ובעיר הקודש
22. תוה"ק - תורתנו הקדושה
23. לא"י - לארץ ישראל
24. ולא"י - ולארץ ישראל
25. ג"כ - גם כן
26. ות"ח - ותלמידי חכמים

27. השי"ת - השם יתברך
28. אה"ק - ארץ הקודש
29. בכט"ס - בכל טוב סלה
30. כנה"י - כנפשו היקרה
31. ידי"ע - ידידו עוז
32. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
33. עבוה"ק - עבודת הקודש
34. בעיה"ק - בעיר הקודש

אגרות הראי"ה – כרך ד' – אגרת אקיח

תמצית האגרת

תאריך ומקום: (תרפ"א) **נמען:** הרב ישראל הכהן יפה, רב מנצ'סטר

איגוד הסופרים (סת"ם) הכשרים עומד תחת השגחת משרד הרבנות, ואין לקנות סת"ם אחר. המגמה שארץ ישראל תהיה מרכז ל'אומנויות שבקודש', וסופרים מהגולה יעלו. על מכתבי הפלסתר: אין לשים לב; הרב קוק אינו מקפיד, ואף מקרב את העניים שבהם, כי יש תמימים שחושבים שכל התעוררות לאומית יש לרחק, אבל התחייה, אף שנתערבו בה סיגים, 'מזרע קודש'.

עיקרי הדברים

- השגחה על סת"ם.
- ארץ ישראל מרכז לאומנויות הקודש.
- הפלסתר - אין לשים לב.

נוסח האגרת

לכבוד ידי"נ[1] הרב הגאון המפורסם רב פעלים מוה"ר[2] ישראל הכהן יפה שליט"א[3] רב דק' מנשסטר יצ"ו[4]

שלו'[5] וברכה מקדש. אחדשה"ט[6] באה"ר[7]

מכתביו היקרים זה אחר זה קבלתי, ומחזיקנא טיבותא רבא לכתר"ה[8] אהובי וחביבי על דבריו הנעימים המפיקים נוגה אהבה וידידות אמת, ומאד יהי'[9] לי לעינים אם יכבדנו כת"ר[10] כפעם בפעם בדבריו היקרים, וביחוד בענינים שיש בהם משום עבודה ומעשה לבנין עם ד' על אדמת קדשו. וע"ד[11] עניני ספרות הסת"ם[12] אמת הדבר שתחת השגחת משרד הרבנות עומד הוא האיגוד של הסופרים הכשרים, ויש ע"ז[13] השגחה הגונה. וחוץ מהסופרים העומדים על יד המשרד אין כדאי לקח שום ענין של סת"ם[14], כי בלא השגחה המכשלה רבה מאד. ולעומת זה כל מה שיוסיפו אומץ לחזק את ידי הסופרים הכשרים, יעשו בזה רב טוב בין לענין הכשרות, בין לטובת חיזוק ישוב אה"ק[15]. ומגמתנו היא שא"י[16] תהי'[17] למרכז לכל עניני האומניות שבקודש, וממילא סופרים הגונים מערי הגולה ג"כ[18] יבאו לא"י[19], ויתרבה ע"י[20] הישוב הקדוש.

וע"ד מכתבי הפלסתר שנשלחו מאיזה אנשים נגדי, אין כדאי לשום ע"ז לב כלל, גם בשעת פעולתם לא תפס הענין מקום, וק"ו[21] כעת שאין מעלה על לב דברים כאלה, שאיזה יחידים הרחוקים מהעולם ומהחיים עושים במחשכים, ואני איני מקפיד עליהם כלל, ואדרבא אני מקרב את העניים שבהם, כשהם דרושים לעזרה, כי נמצאים מהם תמימים שחושבים שכל נטיה של התעודדות לאומית ראויה להיות מרוחקת. ומה נעשה עם אנשים כאלה, שהם נרתעים לאחור בשעה שהם רואים או שומעים דברי לשבחה של התחיה הלאומית, שאע"פ[22] שנתערבו בה סיגים רבים ואנו מאמינים אנו שמזרע קודש. ונכון לבי בטוח בעזרת צור מעוזנו אשר החל להראות את עמו את כבודו וזרוע עז ישועתו, כי יאיר לנו באור חסדו הלוך ואור, ונגלה יד ד' לעיני כל יושבי תבל לכבוד ולתפארת, וכל בית ישראל יעשו

שכם אחד לעבודת ד' באור תורה וקדושת אמונת אומן, ומהר ציון תצא אורה קדושה להאיר עיני כל אפסי ארץ, במהרה בימינו אמן.

הנני מליט בזה את מכתבו של אחד מגדולי רבני המשרד שכתב לי ע"ד[23] ענין הסופרים, כי אני אינני יכול לפקח בפרטיות ע"ז. והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות כנה"ר[24] ונפש ידי"ע[25] דוש"ת[26] מהר הקודש בירושלים.

---

1. ידי"נ - ידיד נפשי
2. מוה"ר - מורנו הרב רבי
3. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
4. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
5. שלו' - שלום
6. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
7. באה"ר - באהבה רבה
8. לכתר"ה - לכבוד תורתו רום הדרתו
9. יהי' - יהיה
10. כת"ר - כבוד תורתו
11. וע"ד - ועל דבר
12. הסת"ם - הספרי תורה, תפילין ומזוזות
13. ע"ז - על זה
14. סת"ם - ספרי תורה, תפילין ומזוזות
15. אה"ק - ארץ הקודש
16. שא"י - שארץ ישראל
17. תהי' - תהיה
18. ג"כ - גם כן
19. לא"י - לארץ ישראל
20. ע"י - על ידי
21. וק"ו - וקל וחומר
22. שאע"פ - שאף על פי
23. ע"ד - על דבר
24. כנה"ר - כנפשו הרמה
25. ידי"ע - ידידו עוז
26. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך ד' – אגרת ארסא

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ז מרחשון תרפ"ה - לונדון **נמען:** הרב משה יצחק סגל, מנצ'סטר

הרב קוק היה שמח לפגוש את ידידיו, אבל קשה לו להתעכב בגולה. בהלכה: על סברת 'יחצי דברו' - אם מועיל כשהעדים יודעים שאחרים ישלימו, היה צריך להועיל גם בחצי עדות, ולכן צריך לומר שזו גזירת הכתוב. ועוד: דבר המשלים עניין שלם נחשב שלם (כמו שיורי טהרה בנטילת ידיים), וכך בעדות על חזקה לדעת הרי"ף.

עיקרי הדברים

- אין אפשרות להתעכב.
- הלכה: חצי דבר בעדות.

נוסח האגרת

ב"ה[1]. כ"ז מ"ח[2] פ"ה לונדון

שלו[3] וברכה באה"ר[4] לכ"[5] ידי"נ[6] הרב המאוה"ג[7] אוצר תו"י[8] סוע"ה[9] זוכה ומזכה מוהר"ר[10] משה יצחק סג"ל[11] שליט"א[12]

ר"מ[13] דק' מנשסטר יצ"ו[14] וכא"ל[15] והמסתופפים בצלתי', שלום וברכת עולמים אחדשה"ט[16] באה"ר. בשמחה קראתי נועם דברי קדשו ותודה רבה על ברכתו הנאמנה ורגשי ידידות אמת אשר הביע בדבריו היקרים, ולי מה יקר היה אם יכולתי להתראות עם בחירי אהובי מידי עברי ונודי בגולה, וביחוד כאשר עיני ולבי הוא לבצר את יסוד הקודש של דגל ירושלם ורוממות קדושת ארצנו הקדושה בלב בני עמנו עם קדוש, וקביעות יסוד לבנין הישיבה המרכזית לישראל בירושלם אשר החלה העבודה בע"ה[17] להעשות, אבל אין דנים אפשר משא"א[18], כי קשה עלי מאד להתעכב בגולה, מפני כמה ענינים נכבדים וגדולים באה"ק[19] ובעקו"ת[20] תובב"א[21], והנני בזה חותם בברכה נאמנה ואה"ר[22] כנה"י[23] ונפש ידי"ע[24] דוש"ת[25] מלונ"ח[26], אברהם יצחק הכהן קוק ובמה שהעיר כת"ר[27] בסברא של דבר ולא ח"די[28]. כעין טעד"קנ[29] משום שאין העדים אם עדותם מועילה אינם מדקדקים בה, הדבר קשה קצת, דא"ה[30] גם בחצי דבר ממש משכח"ל[31] שיודעים שאחרים מוכנים להעיד על חצי הדבר השני, והי'[32] צריך להועיל וגם בחצי דבר וחצי עדות, כאחד אומר אחת בגבה ואחד אומר אחת בכרסה', היה ג"כ[33] ראוי להיות הדין נותן שאם אחד יודע שיש שני שמשלים עדותו היה צריך להיות עדותם כשרה, ולא מצינו שום חילוק בזה א"כ[34] ע"כ[35] צריכים אנו לומר דגזה"כ[36] היא.

והסבר של עדי מכירה דצריכין לעדי גניבה, שמועיל לכ"ע[37] משום דעדי גניבה ל"צ[38] לעד מכירה', י"ל[39] דכלל גדול הוא שכל דבר הבא להשלים איזה ענין שלם נחשב ג"כ לענין שלם ויש משל ע"ז[40] בנטילת ידים דבתחילה צריך רביעית שלם, ומאחר שהי'[41] כבר השיעור, שיורי טהרה ג"כ חצי שיעור ג"כ די, ע"כ י"ל דכ"ע[42] ס"ל[43] דמה שמצטרף לדבר שלם לא נחשב כבר חצי דבר מצד מדת התורה, בנלע"ד[44] בחפזי והדבר צריך תלמוד. נ.ב. ומצאנו דסברת ברירה לשלמות הענין מהניא לד' הרי"ף[45], דמשו"ה[46]

מועילה עדות של שנים מיוחדות בחזקה, משום דהוי דבר שלם לגבי פירות, הוי ג"כ דבר שלם לגבי חזקה, וזהו דומה קצת לצירוף הנ"ל[47]

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. מ"ח - מרחשון
3. שלו' - שלום
4. באה"ר - באהבה רבה
5. לכ' - לכבוד
6. ידי"נ - ידיד נפשי
7. המאוה"ג - המאור הגדול
8. תו"י - תורה ויראה
9. סוע"ה - סיני ועוקר הרים
10. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
11. סג"ל - סגן לויה (כינוי משפחה ללויים)
12. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
13. ר"מ - ראש מתיבתא
14. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
15. וכא"ל - וכל אשר לו
16. אחדשה"ט - אחרי דרישת שלומו הטוב
17. בע"ה - בעזרת השם
18. משא"א - משאי אפשר
19. באה"ק - בארץ הקודש
20. ובעקו"ת - ובעיר קודשנו ותפארתנו
21. תובב"א - תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן
22. ואה"ר - ואהבה רבה
23. כנה"י - כנפשו היקרה
24. ידי"ע - ידידו עוז
25. דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
26. מלונ"ח - מצפה לנחמת ציון
27. כת"ר - כבוד תורתו
28. ח"די - דורש פענוח
29. טעד"קנ - דורש פענוח
30. דא"ה - דברי אלקים הם ("אלו ואלו"); אחרת: דאי הכי
31. משכח"ל - משכחת לה (מוצאים מצב כזה)
32. והי' - והיה
33. ג"כ - גם כן
34. א"כ - אם כן
35. ע"כ - על כן
36. דגזה"כ - דגזירת הכתוב
37. לכ"ע - לכולי עלמא
38. ל"צ - לא צריך
39. י"ל - יש לומר
40. ע"ז - על זה
41. שהי' - שהיה
42. דכ"ע - דכולי עלמא
43. ס"ל - סבירא ליה

44. בנלע"ד - בנראה לעניות דעתי
45. הרי"ף - רבי יצחק אלפסי
46. דמשו"ה - דמשום הכי
47. הנ"ל - הנזכר לעיל